

İŞGÜCÜ PİYASASININ TOPLUMSAL CİNSİYET PERSPEKTİFİNDEN ANALİZİ VE BÖLGELER ARASI DENGESİZLİKLER

Prof. Dr. Gülay Toksöz*

ABSTRACT

The problem of low level employment in Turkey is indeed the problem of low level female employment. Not only economic factors but also social and cultural multidimensional factors affect the female labour supply and demand and are decisive on this situation. Gender based division of labour and gender roles in the society are preventing women from participating in the labour market. On the other side the demand for female labour is low and due to the gender based occupational segregation the jobs offered to women which are few in number with difficult conditions and low wage make employment unattractive for women. Besides these general features there are huge differences in employment situation of women in different regions of Turkey. In underdeveloped regions the labour force participation of urban women is almost impossible. Therefore the policies developed for promoting female employment should be tailored according to the needs of women in these regions. Supporting women to have equal opportunities with men and find access to decent waged work should also be the aim of public polices.

Türkiye’de istihdamın düşük oranı son zamanlarda çok sık dile getirilen bir sorun olmuştur. Geçmiş yıllarda makro ekonomi politikalarının öncelikli hedefi enflasyonun düşürülmesi iken, enflasyonun tek haneli rakamlara çekilmesinin başarıldığı son yıllarda istihdam artışı sağlamak öncelikli hedef haline gelmiştir. Bu gelişmede Avrupa Birliğine adaylık sürecinde, diğer bir çok alanda olduğu gibi işgücü piyasasında da uyum sağlanması gereğinin ortaya çıkması etkilidir. Halen sosyal tarafların katılımıyla ulusal istihdam stratejisi hazırlanması çalışmaları yürütülmektedir.

* Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi Bölüm

Türkiye’de hızlı nüfus artışının yaşandığı dönem geride kalmış olsa da, çalışma çağındaki nüfus istihdamdan daha hızlı artmaktadır. 2000-2005 arasındaki dönemde Türkiye’de çalışma çağı nüfusu yıllık ortalama %1.9 ve işgücü %1.3 oranında artarken, GSYİH yıllık ortalama %4.4 büyümüş ancak istihdam artışı sadece %0.4’de kalmıştır.¹ İstihdamsız büyüme olarak adlandırılan ve dünya çapında gözlenen bir olgunun parçası olarak görülebilecek bu durumun² Türkiye’de işsizlikte büyük artışlara yol açmaması özellikle çalışma çağındaki kadınların işgücü dışında kalmasına bağlıdır. İşgücü dışında kalanların yıllık büyüme hızı %2.4’dür.

Türkiye’de toplam için %43.4 olan istihdam oranı erkeklerde %64.8 ve kadınlarda %22.2’dir ve bu sayılar düşük istihdam sorununun aslında kadın istihdamının düşüklüğü sorunu olduğunu göstermektedir.³ Bu durumun kadın işgücü arzı ve talebi üzerinde etkili olan karmaşık ve çok boyutlu nedenleri vardır. Kadın işgücü arzını belirleyen sosyokültürel faktörler yani toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü ve bu işbölümü üzerinde şekillenen toplumsal cinsiyet rolleri kadınları ev işleri ve çocuk, hasta, yaşlı bakımından sorumlu tutmakta ve işgücü piyasasına çıkmasını, iş aramasını büyük ölçüde engellemektedir. Özellikle kentlerde düşük eğitilmiş ve vasıflı kadınların ev dışında gelir getirci işler yapması, kadının bireysel kararından ziyade ailenin erkek bireylerinin iznine tabi olmaktadır.⁴ Kadının çalışıp para kazanması erkeğin aileyi geçindiren aile reisi konumuna ve aile içindeki egemenliğine karşı bir tehdit olarak algılandığında kadına veya genç kıza çalışma izni verilmemektedir. İzin verilen işlerin de ataerkil denetim kuralları içinde kadına “uygun” kabul edilen işler olması gerekir. Öte yandan Türkiye’de kadın işgücüne talep düşüktür ve işgücü piyasasında cinsiyet temelli mesleki ayrışmaya bağlı olarak kadınlara sunulan işlerin sınırlılığı ve koşullarının ağırlığı, ücretlerinin azlığı çalışmayı kadınlar açısından da cazip olmaktan çıkarmaktadır. Evli ve çocuk sahibi kadınlar açısından özellikle çocuk bakımı için kamusal hizmet kurumlarının yokluğu, sorunu bireysel düzeyde aile büyüklerinin yardımını alarak çözebilenlerin dışındakilerin özel hizmetlerden fiyatlarının yüksekliği nedeniyle yararlanamamasına dolayısıyla, çocuklarına bakmak üzere evde kalmasına yol açmaktadır. Kadınlardan dışarıda çalıştıkları zaman da hane içi sorumlulukları yerine getirmeleri beklenmekte, ev işlerinde paylaşım söz konusu olmamaktadır. Dolayısıyla çifte yükü üstlenmek istemeyen

¹ DPT, 2007 Programı:181

² Bakınız ILO (2007) Global Employment Report, www.ilo.org

³ TÜİK Hİİ 2005:11

⁴ A. Eyüboğlu vd. (2000), Kentlerde Kadınların İş Yaşamına Katılım Sorunlarının Sosyo-ekonomik ve Kültürel Boyutları, KSSGM, Ankara.

A. Demirel vd.(1999) Çalışmaya Hazır İşgücü Olarak Kentli Kadın ve Değişimi, KSSGM, Ankara.

kadınlar çalışmanın getirisinin düşük olduğu koşullarda hane içindeki sorumlulukların yüküyle yetinmeyi tercih edebilmektedir.

Türkiye’de istihdamın artırılmasına ilişkin kamu politikalarının belirlendiği plan ve programlarda kadın istihdamının artırılması gereğine dikkat çekilmektedir. Aktif işgücü piyasası politikaları kapsamındaki programlardan işsizler, özürllüler, kadınlar ve gençler gibi dezavantajlı grupların yararlanması gerektiği söylenmektedir. Aslında Türkiye’nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerdeki taahhütlerine uygun şekilde, ana metinlerde kadın erkek eşitliği ilkesine istihdamla ilgili tüm politikaları kesen temel bir ilke olarak yer verilmesi gerekir. Ancak kadınları dezavantajlı gruplar arasında gören bu yaklaşım sonucu kadın istihdamı konusu istihdamla ilgili başlıklardan ziyade sosyal içerme ve yoksullukla mücadele başlığı altında ele alınmaktadır. İstihdamı artırmak üzere geliştirilen iki önlem paketi esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaştırılması ve kadın girişimciliğinin desteklenmesi olarak ortaya çıkmaktadır.⁵ Esnekliğin esas olarak enformel çalışma biçimlerinde tezahür ettiği Türkiye’de kadınlar için ağırlıklı esnek çalışma biçimlerini ve girişimciliği önermenin, onları tam zamanlı, sosyal güvenlik ve örgütlenme hakkına sahip olan ücretli işlerden yoksun bırakma riskini taşıdığını görmekte yarar vardır.

Bu noktada Türkiye’de bölgeler arası büyük farklılıklar olduğunu, kadınların özellikle kentsel işgücüne katılımlarının Türkiye’nin daha geri kalmış ve yoksul bölgelerinde zorlaştığını hatta neredeyse imkansızlaştığını belirtmek gerekir. Anadolu’nun sanayileşme yönünde hamle yapan kimi illerinde bile durum değişmemekte, kadınların sanayide istihdamı son derece düşük düzeyde kalmakta, sosyokültürel faktörlerin belirleyiciliği daha açık biçimde ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla geliştirilen kadın istihdamı politikalarının bölgesel özellikleri göz önünde tutması, yerel ihtiyaçlara göre şekillenmesi politikaların başarısı açısından hayati önemdedir. Ama aynı zamanda kadınlara işgücü piyasasına erkeklerle eşit fırsatlarda ve insana yakışır nitelikte ücretli çalışma biçimleriyle katılmasını sağlamak kamusal politikaların hedefi olmalıdır.

Bu makale Türkiye genelinde düşük olan kadın istihdamının Ege ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin işgücü piyasası verilerinin karşılaştırılması temelinde bölgesel özelliklerine ışık tutma yönünde bir adımdır ve kuşkusuz bu konunun çok daha ayrıntılı araştırılması, kadın istihdamını artırma doğrultusunda geliştirilecek yerel işgücü piyasası politikaları açısından bir zorunluluktur.

Bölgeler Arası Gelişme Farkları

Türkiye’de iç göç, hızı yavaşlamış olsa da sürmektedir. Kentlerin nüfus yapısına bakıldığında, 2006 yılında toplam nüfusun %67,9’u kentlerde

⁵ Bakınız DPT’nin Dokuzuncu Kalkınma Planı, Orta Vadeli Programı (2006-2008), 2006 ve 2007 Yılları Programları, www.dpt.gov.tr

yaşamaktadır.⁶ Kentsel nüfusun payının daha da artması süre giden iç göçlere bağlı olarak kaçınılmaz görünmektedir. Ülke içindeki göç hareketleri Orta, Kuzey, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan Batı ve Güney Anadolu bölgelerine yöneliktir. Ancak 1990'lı yıllarda Güneydoğu Anadolu'da zorunlu göçler sonucu bölgenin kırsal alanlarından bölgenin kentlerine yönelik göçler de yaşanmıştır. Göçler sonucu nüfus kaybeden alanlar ile nüfus kazanan alanlar arasında ciddi bölgesel gelişmişlik farkları ortaya çıkmakta veya mevcut farklılıklar pekişmektedir. Böylece kentleşme sorunları sadece göç alan yerlerde altyapı ve işgücü piyasası sorunlarının ağırlaşması olarak değil, aynı zamanda göç vererek nüfus, genç işgücü, beceri ve sermaye kaybeden kentler ve köyler için de ortaya çıkmaktadır. Kır göç verip, gençler gittikçe köylerde daha çok yaşlılar kalmaktadır. Kadınların ortalama yaşam süresinin erkeklerden daha uzun olduğu ve kırsal kesimde her yüz kadından 99'unun sosyal güvencesinin olmadığı göz önüne alındığında, giderek büyüyen bir sorun kırdaki kendi başına yaşamak zorunda kalan yaşlı kadınların yoksulluğu olmaktadır.⁷

Bu makalede işgücü piyasası verilerinin karşılaştırması yapılan Ege bölgesi Türkiye'nin en erken sanayileşen ve dış ticaretin yoğun yaşandığı bölgelerindedir. Bölgedeki illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasındaki yerlerine bakıldığında, İzmir 3.sıradadır. Bölgenin diğer illeri Denizli, Muğla, Aydın, Manisa 2. derece gelişmiş iller arasında olup sanayileşme ve turizm faaliyetleri öne çıkmaktadır. Afyon, Kütahya ve Uşak illeri 3. derece gelişmiş iller arasındadır. Buna karşılık Güneydoğu Anadolu bölgesindeki illerin çoğunluğu Türkiye'nin en geri kalmış illeridir. Bölgede sadece Gaziantep sanayileşme hamlesiyle 2. derece iller arasında yerini almıştır. 4. derece iller arasında bulunan Diyarbakır, Adıyaman, Kilis'te istihdam tarım ağırlıklıdır, tarımsal verimlilik düşük, sanayileşme düzeyi sınırlıdır. 5. derece iller arasında yer alan ve sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında en geride bulunan iller olan Şanlı Urfa, Batman, Mardin, Siirt ve Şırnak'ta ise genel olarak tarıma elverişli alanlar azdır, daha çok hayvancılık yapılmaktadır. Sanayi ve hizmetler son derece yetersiz düzeydedir.⁸

Nüfusun ve İşgücünün Eğitim Düzeyi

Türkiye'de nüfusun ve işgücünün genel eğitim düzeyi çok düşüktür. 2005 Hanehalkı İşgücü İstatistiklerine göre kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfus içerisinde kadınların %19.7'si, erkeklerin %4'ü, okuma-yazma bilmemektedir. Türkiye, kadın okur yazarlığı ve kız çocuklarının okula devamı bakımından benzer gelişmişlik düzeyindeki ülkelere göre çok daha gerilerdedir. Okullaşma

⁶ TÜİK 2006:78

⁷ H. Akder, (2003) "Bridging the Gender Gap in Turkey" World Bank

⁸ B. Dinçer vd. (2003) İllerin ve Bölgelerin Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, DPT, Ankara, s.55-70.

oranı yıllar itibariyle artış eğilimi içinde olsa da, hala düşüktür ve bu durum kadınların işgücüne katılma oranları ve işgücü piyasasına katılım biçimlerini de belirlemektedir.

Nüfusun eğitim düzeyi özellikle okumaz yazmazlık açısından Türkiye’de bölgeler arasında büyük farklılık göstermekte, bu farklılık ülkenin batısı ve doğusu arasında kadınlar açısından çarpıcı bir hal almaktadır. 15 yaş üzeri kadın nüfusun içinde okuma yazma bilmeyenlerin oranı Ege bölgesinde %15.2 iken Güneydoğu bölgesinde %44.7’dir.

Türkiye’de 2005’de lise altı eğitim görmüş olanların oranı kadınlarda %61.1, erkeklerde %65.1’dir. Kadınların %13.9’u ve erkeklerin %22.1’i lise ve dengi okul mezunudur. Yüksek öğretim açısından söz konusu oranlar kadınlarda %5.3 ve erkeklerde %8.8’dir. Kadın nüfusun yaklaşık %80’i ve erkek nüfusun yaklaşık %70’inin lise altı eğitim görmüş olması Türkiye’de genel nüfusun eğitim düzeyinin düşüklüğünün açık bir göstergesidir. Ege bölgesinde söz konusu oranlar kadınlar için sırasıyla %67.1, %12.6 ve %5’dir. Lise ve üstü eğitim görmüş olan kadınların oranı %17.6’yla %19.2 olan Türkiye ortalamasının altındadır. Buna karşılık Güneydoğuda söz konusu oranlar sırasıyla %45.1, %7.7 ve %2.5’dir. Lise ve üstü eğitim görmüşlerin oranı %10.2’yle Türkiye ortalamasının çok altındadır.⁹ Bölgenin geri kalmışlığı kendini kadınlar için eğitim ve istihdam fırsatlarının yokluğunda somutlamaktadır.

Ülke genelinde işgücünün eğitim durumuna bakıldığında kadın işgücü içinde lise ve dengi meslek okulu (%17.3) ve yüksek öğretim (%15) görmüş olanların oranlarının (%32.3) nüfus içinde bu düzeyde eğitim görmüş olanların oranının (%19.2) çok üstünde olduğu ortaya çıkmaktadır. Kadın işgücünün kadın nüfustan daha eğitilmiş olması, işgücüne katılımda eğitimin anahtar rolünün bir göstergesidir. Özellikle kentlerde kadınların lise ve daha da önemlisi yüksek öğretim görmeleri istihdama katılmalarına imkan sunmaktadır. Düşük eğitilmiş kadınlar ancak aileyi geçindiren bir erkek yoksa veya erkek çalışmayacak durumda ise işgücüne katılmaktadır. Aksi takdirde cinsiyete dayalı işbölümü çerçevesinde kadınlardan sadece gündelik hayatın yeniden üretimini sağlayan ev işleri ve çocuk bakımıyla ilgilenmesi beklenmektedir. Erkek nüfusun eğitim düzeyi ile erkek işgücünün eğitim düzeyi arasında önemli fark yoktur. Erkekler her eğitim düzeyinde işgücüne katılmak ve aileyi geçindirecek parayı kazanmakla yükümlüdür. Burada kadın ve erkek işgücü açısından dikkat çekici bir fark kadın işgücünde yüksek öğretim görmüş olanların oranının (%15) erkeklerin (%10.3) oranından %50 fazla olmasıdır.¹⁰

Karşılaştırma yapılan bölgeler açısından farklılık kadınlar için en üst düzeydedir. 959 bin kişiyle toplam kadın işgücünün %15’ini barındıran Ege’de işgücünün sadece %8.3’ü okuma yazma bilmezken, %64.3’ü lise altı, %14.8’i lise

⁹ Hİİ 2005:17

¹⁰ A.g.y. 20

ve dengi meslek okulu, %12.5'i yüksek öğretim görmüştür ve son ikisinin toplamı %27.3'le Türkiye ortalamasının altındadır. Buna karşılık Güneydoğu bölgesinde sadece 193 bin kadın işgücündedir ve toplam kadın işgücününün %3'ü bu bölgededir. Kadın işgücününün %39.3'ü okuma yazma bilmezken, lise altı eğitim görmüşlerin oranı %28.5, lise ve dengi okul mezunlarının oranı %11.4 ve yüksek öğretim görmüşlerin oranı %20.7'dir. Lise ve üstü eğitim görmüşlerin oranı (%31.4) Türkiye ortalamasına yakındır.¹¹ İki bölge arasında önemli bir fark lise altı eğitim görmüş kadınların Ege'de işgücüne çok daha yoğun şekilde katılmasıdır.

Nüfusun Ekonomik Nitelikleri

Türkiye'de kadınların düşmekte olan işgücüne katılım oranları ve mutlak olarak gerileyen istihdam sayıları istihdamsız büyümenin esas yükünü kadınların taşıdığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla kadın istihdamından söz edildiği vakit aynı zamanda bakılması gereken işgücü dışında kalan kadınların durumudur. Türkiye genelinde işgücündeki her dört kişiden biri, kentlerde her beş kişiden biri ve kırdaki her üç kişiden biri kadındır.

İşgücüne Katılma Oranı

Türkiye'de kadınların ve erkeklerin işgücüne katılma oranları yıllar itibariyle azalma eğilimi göstermektedir ve her iki cinsin işgücüne katılma oranları arasında büyük fark vardır. 1995-2005 arasındaki on yıllık dönemde kadınların işgücüne katılım oranı %27.6'dan %24.8'e, erkeklerin işgücüne katılım oranı %77.2'den %72.2'ye düşmüştür.

Kırdaki düşüş çok daha hızlı olup kadınlar için söz konusu orandaki azalma %49.3'den %33.7'yedir. Bu düşüş tarımda azalan istihdamla yakından bağlantılıdır. Çünkü esas olarak tarımda yoğunlaşan kadın emeği, tarımsal politikadaki dönüşüm sonucu istihdam daralmasına bağlı olarak işgücü dışına çıkmaktadır. Kentlerde kadın işgücündeki artış bu azalmayı telafi edici boyutlarda değildir. Nitekim on yıllık dönemde kentlerde kadınların işgücüne katılım oranı %17.1'den sadece %19.3'e çıkmıştır. Aslında erkeklerin işgücüne katılım oranları da kırsal yerleşimlerde tarımsal istihdamın gerilemesine bağlı olarak düşmüştür, ancak bu düşüş kadınlarınkine kıyasla daha sınırlıdır. Kentlerde gözlenen düşüş ise oransal olarak çok daha küçüktür.

Tablo 1: 1995-2005 döneminde işgücünün durumu

	1995		2000		2005	
	Kır	Kent	Kır	Kent	Kır	Kent

¹¹ A.g.y. s.20

Toplam işgücü	11 853	10 714	10 902	12 176	10 167	14 398
Kadın işgücü	4 446	2 043	3 809	2 379	3 310	3 043
Erkek işgücü	7 407	8 672	7 093	9 797	6 857	11 356
Toplam işgücüne katılım oranı (%)	66.2	45.5	58.7	44.1	53.1	45.5
Kadın işgücüne katılım oranı (%)	49.3	17.1	40.2	17.2	33.7	19.3
Erkek işgücüne katılım oranı (%)	83.3	74.5	77.9	70.9	73.5	71.5
İşgücüne dahil olmayan nüfus	6 053	12 835	7 679	15 454	8 981	17 279
İşgücüne dahil olmayan kadın	4 567	9 871	5 669	11 439	6 506	12 759
İşgücüne dahil olmayan erkek	1 486	2 964	2 011	4 015	2 476	4 520

DİE, HİA Sonuçları, Ekim 1995, TÜİK, Hİİ 2005:12-13

Özetle tabloya göre 2005’de kentlerde işgücüne dahil olan her beş kişiden biri (%21.1) kadındır, buna karşılık işgücüne dahil olmayan her dört kişiden üçü (%73.8) kadındır. Yine her beş kadından sadece biri (%19.3) işgücündedir. Oysa erkeklerde işgücüne katılım oranı %71.5’dir.

Kırda ise işgücüne dahil olan her üç kişiden biri (%32.6) kadındır. İşgücüne dahil olmayanların da kentte olduğu gibi dörtte üçü (%72.4) kadındır. Her üç kadından biri (%33.7) işgücündedir. 2005 itibariyle kırdan ve kentte işgücündeki kadın sayısı birbirine çok yaklaşmıştır. Toplam kadın işgücünün yarısı kırdan yarısı kentte iken, erkek işgücünün üçte birinden biraz fazlası (%37.6) kırdan, yaklaşık üçte ikisi kenttedir.

Ege bölgesinde kadınların işgücüne katılma oranı 2005’de %26.7’yle Türkiye ortalamasının biraz üzerinde, Güneydoğu Anadolu’da %9.1’le çok altındadır. Genel olarak işgücü piyasasının dışında kalma sorunu, Güneydoğu Anadolu’da çok daha ağırlaşmaktadır. Kentsel işgücüne katılım oranı Ege’de %20.6, Güneydoğuda %6.9’dur. Kırsal işgücüne katılım oranları ise Ege’de %34, Güneydoğuda %12.8’dır.¹² Burada özellikle çarpıcı olan kentte gelir getirici istihdama erişim sağlayan işgücüne katılımın güney doğu illerinde çok az kadın için mümkün olmasıdır. Tarımda kadın işgücünün bu kadar düşük olması ise bölgede kırsal iktisadi faaliyetlerin daha çok hayvancılık olarak yürütülmesine bağlanabilir.

Eğitim durumu itibariyle işgücüne katılma oranlarına bakıldığında bilinen ve sık tekrarlanan bir gerçek bir kez daha açığa çıkmaktadır: kadınların eğitim durumu ile işgücüne katılım oranları arasında paralel bir ilişki vardır. Bu durum bireylerin eğitim düzeyinden bağımsız olarak üretime katıldığı kırsal yerleşimlerde daha az belirgin olsa da, kentte eğitim düzeyi arttıkça kadınların işgücüne katılım

¹² A.g.y. s.12-13

oranlarının artışı çok belirgin görünmektedir. Eğitim sadece işgücünün üretkenliğini artırarak ücret düzeylerinin yükselmesine imkan tanımamakta, ataerkil zihniyet yapılarını zayıflatarak kadınların işgücüne katılmasına toplum nezdinde meşruiyet sağlamaktadır.

Tablo 2: Eğitim durumu itibarıyla işgücüne katılım 2005

	Türkiye	Kır	Kent
Kadın	24.8	33.7	19.3
Okuma yazma bilmeyen	17.5	27.5	6.3
Lise altı eğitimliler	21.8	35.5	12.9
Lise ve dengi meslek okulu	30.9	34.7	29.9
Yüksek öğretim	70.0	70.5	69.9
Erkek	72.2	73.5	71.5
Okuma yazma bilmeyen	43.5	46.5	39.6
Lise altı eğitimliler	71.8	74.1	70.2
Lise ve dengi meslek okulu	73.8	77.7	72.4
Yüksek öğretim	84.7	87.0	84.2

TÜİK Hİİ 2005:51

Erkekler açısından okuma yazma bilmeyenler hariç tutulacak olursa, eğitim düzeyiyle işgücüne katılma oranı arasında çok büyük fark yoktur. Kuşkusuz oran yüksek öğretim görmüşlerde en yüksek düzeye çıkmaktadır ama diğer eğitim düzeylerinde de yüksektir. Kadınlar açısından eğitim düzeyi arttıkça işgücüne katılım artmaktadır. Ancak lise ve dengi meslek okulu bitirmiş kadınların işgücüne katılım oranının sadece %30'lar civarında olması gerek genel gerekse mesleki liselerde verilen eğitimin istihdama hazırlama potansiyelinin kısıtlılığının ifadesidir. Yeni yaratılan işlerin sayıca sınırlılığının yanı sıra işverenlerin cinsiyetçi önyargıları ve geleneksel ataerkil kültürel değerler çerçevesinde kadınlara uygun görülmeyen işlerde çalışmalarına izin verilmemesi de özellikle küçük yerleşim yerlerinde kadınların istihdam imkanlarını iyice kısıtlamaktadır.¹³

Ege ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde özellikle kentsel işgücüne katılım oranlarıyla eğitim düzeyi arasındaki ilişkiye bakıldığında okuma yazma bilmeyenlerin Ege'de %6.2'si, Güneydoğuda %3.2'si, lise altı eğitimlilerin Ege'de %14.8'i, Güneydoğu Anadolu'da %3'ü, lise ve dengi okul mezunlarının Ege'de %30.3'ü, Güneydoğu Anadolu'da %13'ü ve yüksek öğretimlilerin Ege'de %66.5'i,

¹³ A. Eyüboğlu vd. (2000), Kentlerde Kadınların İş Yaşamına Katılım Sorunlarının Sosyo-ekonomik ve Kültürel Boyutları, KSSGM, Ankara.

Güneydoğu Anadolu'da %74.6'sı işgücüne katılmaktadır.¹⁴ İlk ve ortaöğretim düzeyinde eğitim görmüş kadınların Güneydoğu Anadolu'da işgücüne katılma şansları hemen hiç yoktur.

Ortaöğretimden mezun olduktan sonra çalışma hayatına girme konusunda genç kızların fırsatlarının ne ölçüde sınırlı olduğu 2005 yılında 30 ilde 207 değişik türde orta öğretim okulunda yapılan bir araştırmada ortaya çıkmaktadır.¹⁵ Söz konusu araştırmanın sonuçlarına göre 2005 mezunlarının mezuniyetten sonra yaptıkları ilk üç işin ne olduğu sorulmuş, %35'inin okumaya devam ettiği, %20'sinin çalışma hayatına girdiği, %45'inin evde oturduğu veya boşta gezdiği açığa çıkmıştır. Kız ve erkek olarak ayrıştırıldığında okumaya yönelenlerin oranı erkeklerde %34.9 ve kızlarda %33.9 ile birbirine yakınken, çalışma hayatına yönelme erkeklerde %23.1, kızlarda %15.5, boşta gezme erkeklerde %41.7 ve kızlarda %49.7 olarak çıkmıştır. Kızların boşta kalma durumları İmam Hatipler (%77), Kız Meslek Liseleri (%63) ve normal lise mezunları (%63) arasında çok yüksek düzeyde iken %20 ile Anadolu Lisesi mezunları arasında en düşük düzeydedir. Bölgeler arasında da kızların boşta kalması/evde oturması açısından önemli farklar vardır: Kız mezunlar en çok Doğu (%62) ve Güneydoğu'da (%63) boşta kalırken, bu oranlar üç büyük il ile Marmara ve Ege'de %40'lar, Karadeniz ve Akdeniz'de %50'ler düzeyindedir.

Kızların durumu eğitim-öğretime devam ve çalışma hayatına başlama açısından değerlendirildiğinde bulgular şöylece özetlenebilir:

- Kızlar içinde Anadolu Liselerinden mezun olanlar üniversiteye gitmektedir (%72). Ticaret Lisesi mezunu kızlar da büyük oranda MYO okumaya devam etmektedir (%46). Diğer lise mezunları ise boşta gezmektedir (%37-%77). Özellikle İmam Hatip Liselerine giden kızlar hiç bir mesleki geleceğe sahip bulunmamaktadır (%77).

- Ortaöğretimden mezun kızların %16'sı çalışma hayatına başlamaktadır. Çalışma hayatına başlama oranı Kız Meslek (%23) ve Endüstri Meslek (%19) lisesi mezunları arasında biraz daha yüksektir.

- Kızlarda çalışma hayatına başlama durumu %11 ile Doğu ve %12 ile İç Anadolu'da en düşük, %30 ile İstanbul ve %24 ile İzmir'de en yüksek düzeydedir. Kızların çalışma hayatına başlama oranları, en gelişmemiş illerde %10'lara kadar düşmektedir. Ortaya çıkan tablo, daha çok düşük gelirli ailelerin kızlarını gönderdikleri meslek liselerinde ve genel liselerde alınan eğitimin daha sonra genç kızlara işe girme imkanını sunmaması ve ev kadınlığının adeta kader olmasıdır.

1995-2005 döneminde işgücüne dahil olmayan kadın sayısı kırsal yerleşimlerde yaklaşık 2 milyon kişi artarken, erkeklerde 1 milyon kişi artmıştır.

¹⁴ A.g.y. s.54, 63

¹⁵ A. Gümüş (2006) "Ortaöğretim Okulları İl Merkezleri Türkiye Taraması (2005-2006 Eğitim Öğretim Yılı), Eğitim-Sen, Ankara, S.108-110

Kentlerde ise işgücüne dahil olmayan kadın sayısı 3 milyon kişiden fazla artarken, erkeklerde bu artış yaklaşık 1.8 milyon kişidir. Kırdaki erkeklerin iki katı, kentte erkeklerin 1.7 katı kadın işgücü dışına çıkmıştır. Ülke genelinde kadınların üçte ikisinden biraz fazlası (%67.2) ev işleriyle meşgul olduğu için işgücüne dahil değildir. Onu çok daha geriden özür, yaşlı veya hasta olma (%9.9), eğitim-öğretime devam etme (%7.5), emeklilik (%2.7) ve diğer nedenler takip etmektedir. Bu grupların dışında 913 bin kadın (%4.7) iş aramayıp çalışmaya hazır konumda olarak işgücü dışındadır. Erkekler arasında ev işleriyle meşgul hiç kimsenin olmaması cinsiyete dayalı işbölümünün gücünü göstermektedir. Bunun bir diğer yansıması sosyal güvenlik kapsamında gelir getirici bir işte çalışarak emekli olan kadınların son derece düşük olan oranı karşısında erkeklerin üçte birinin (%34.2) emeklilik nedeniyle işgücü dışında bulunmasıdır. Bir ömür boyu evde gündelik hayatın yeniden üretimi için çalışan kadınların karşılıksız emekleri sonucunda emeklilik hakkına kavuşmaları söz konusu değildir. Bir diğer çarpıcı fark eğitim-öğretim nedeniyle işgücü dışında kalan 1 441 bin kadına kıyasla aynı nedenle işgücü dışında kalan erkek sayısının 1 952 bin kişiyle %35 oranında fazla olmasıdır. Bu durum kız ve erkeklerin ilk, orta, yüksek öğretim düzeyindeki okullaşma oranları arasındaki açığın sonucudur. Özürlülük, yaşlılık ve hastalık nedeniyle işgücü dışında kalanların erkeklerin oranı %17.1'le kadınların %9.9 olan oranından oldukça yüksektir.¹⁶

İşgücü dışında kalma nedenleri Ege ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri itibariyle kıyaslandığında ev işleriyle meşgul olanların oranı Ege'de %62.7'yle Türkiye ortalamasının (%67.2) altındayken Güneydoğudaki %78.5'lik oran Türkiye ortalamasının oldukça üzerindedir. Eğitim ve öğretime devam ettiği için işgücü dışında kalanların oranı %6.7'yle Ege'de ve %4.8'le Güneydoğu Anadolu bölgesinde Türkiye ortalamasının altındadır. Emeklilik nedeniyle işgücü dışında kalanların oranının Ege'de %4.3'le Türkiye ortalamasının üzerinde olması bölgede kadınların sosyal güvenlik kapsamındaki istihdama görece fazla katılımının ve Güneydoğu Anadolu'da %0.3 olması bölgedeki kadınların bu tarz istihdam imkanlarından yoksunluğunun göstergesidir. Güneydoğu Anadolu'da işgücü dışında kalan erkeklerin %11.3'ü emeklilik nedeniyle işgücü dışındadır. Bu durum bölgedeki işler açısından sosyal koruma yoksunluğunun başat özellik olduğunu göstermektedir.¹⁷

İstihdamın Gelişimi ve Ekonomik Faaliyet Alanlarına Göre Dağılımı

Türkiye'de istihdamın yıllık artış hızı çalışma çağındaki nüfusun yıllık artış hızının gerisinde kaldığından istihdamın çalışabilir nüfusa oranı sürekli düşmektedir. 2005'de 15 yaş ve üzeri nüfus 50 826 bin kişi iken istihdam 22 046

¹⁶TÜİK Hİİ 2005, s.14

¹⁷ A.g.y. s.14

bin kişi olup, istihdam oranı %43.4'dür.¹⁸ Türkiye'de 1980 sonrasında uygulanan ihracata yönelik büyüme stratejileri, düşen reel ücretlere ve sanayinin emek yoğun yapısına rağmen imalat sanayiinde önemli bir istihdam artışı sağlamamıştır. Bu durum tarımdaki istihdamın azalmasına bağlı olarak tarım dışına çıkan işgücünün kendi hesabına çalışan veya küçük aile işletmesi olarak daha çok hizmet sektörüne ve enformel istihdam biçimlerine kaymasına neden olmaktadır. Kadınlar da yukarıda belirtildiği üzere işgücü dışında kalmaktadır.

Bu durum son on yıllık dönemde iyice belirgin hale gelmiştir. 1995-2005 arası dönemde tarım sektöründeki istihdam hızla azalırken sanayi istihdamı artışı sınırlı kalmış, artış daha ziyade hizmet sektöründe ortaya çıkmış, enformel istihdam biçimleri yaygınlaşmıştır.

Tablo 3: 1995-2005 döneminde istihdamın sektörel dağılımındaki gelişmeler (Bin)

	Toplam istihdam		Kadın		Erkek	
	1995	2005	1995	2005	1995	2005
Toplam	20 912	22 046	5 976	5 700	14 935	16 346
Tarım	9 205	6 493	4 255	2 943	4 950	3 550
Yüzde	%44.0	%29.5	%71.2	%51.6	%33.1	%21.7
Sanayi	4 600	5 456	572	857	4 027	4 598
Yüzde	%22.0	%24.7	%9.6	%15.0	%27.0	%28.1
Hizmet	7 106	10 097	1 148	1 899	5 958	8 198
Yüzde	%34.0	%45.8	%19.2	%33.3	%39.9	%50.2

Kaynak:TÜİK Hİİ Ekim 1995, 2005

Tabloya göre on yıllık dönemde toplam istihdam sadece 1 134 bin kişi artmıştır. Oysa aynı dönemde 15 yaş ve üzeri çalışma çağındaki nüfus 41 455 bin kişiden 50 826 bin kişiye çıkarak 9 371 bin kişi artmıştır. Kadınlar için istihdam 276 bin kişi gerilerken, erkeklerde artış 1 411 bin kişidir. Kadınlar açısından tarımdaki istihdam azalması 1 312 bin kişiye denk düşmektedir, bunun sonucunda tarımın toplam kadın istihdamındaki payı %71.2'den %51.6'ya inmiştir. Buna karşılık sanayide 285 bin kişilik, hizmetlerde 751 bin kişilik, toplam 1 036 bin kişilik artış vardır ve bu artış tarımdaki azalmayı telafi etmemektedir. Hizmetlerin payı %19.2'den %33.3'e, sanayinin payı %9.6'dan %15'e çıkmıştır. Erkekler için de tarımdaki istihdam 1 400 bin kişi azalmıştır. Tarımın toplam erkek istihdamındaki payı %33.1'den %21.7'ye inmiştir. Erkek istihdamı sanayide 571 bin kişi, hizmetlerde 2 240 bin kişi artmıştır ve toplam artış tarımdaki

¹⁸ A.g.y. s.11

azalmayla birlikte 1 411 bin kişi olmuştur. Hizmetlerin payı %39.9'dan %50.2'ye çıkarken bu artışta inşaat sektöründeki artışın büyük payı vardır. Sanayinin payındaki artış ise %27'den %28.1'e olup, çok sınırlıdır.

2005'de Ege bölgesinde toplam kadın istihdamı içinde tarımın payı %51.9, sanayinin payı %17.2, hizmetlerin payı %30.9'dur. Güneydoğu Anadolu bölgesinde tarımın payı %63.4, sanayinin payı %5.4, hizmetlerin payı %31.2'dir. Ege'nin istihdam dağılımı Türkiye'ninkine benzerken, Güneydoğu Anadolu'da tarımın payı görece yüksek, sanayinin payı aşırı düşüktür. Bu, bölgedeki sanayi yatırımlarının yetersizliğiyle de bağlantılıdır.

İstihdamın İsteki Duruma ve Kayıtlılık Durumuna Göre Dağılımı

İstihdamdakilerin isteki durumlarına göre dağılımlarında kadınlar açısından hala ücretsiz aile işçiliği büyük paya (%41.7) sahip olsa da, ücretli çalışma (%43.8) onun önüne geçmiştir. Tarımsal istihdamdaki azalma ücretsiz aile işçilerinin payını azaltmaktadır. Kendi hesabına veya işveren olarak çalışanların payı %14.5'dir (işverenlerin payı %1 civarındadır). Erkekler açısından çalışanların yarısından fazlası ücretlidir, kendi hesabına ve işveren olarak çalışanların oranı %35.1'dir (işverenlerin payı %7 civarındadır).

Tablo 4: İsteki duruma göre istihdam 2005 (Bin)

	Toplam	Ücretli, maaşlı veya yevmiyeli	Kendi hesabına veya işveren	Ücretsiz aile işçisi
Kadın	5 700	2 498	825	2 377
Yüzde	100.0	43.8	14.5	41.7
Erkek	16 346	9 451	5 745	1 150
Yüzde	100.0	57.8	35.1	7.0

Kaynak: TÜİK Hİİ 2005, s.29

Kırda çalışan kadınların üçte ikisi (%66.8) ücretsiz aile işçisi iken %17.3'ü kendi hesabına veya işveren, %15.9'u ücretli, maaşlı veya yevmiyelidir. Kentte çalışan kadınların %78.9'u ücretli, maaşlı veya yevmiyeli, %10.9'u kendi hesabına veya işveren, %10.1'i ücretsiz aile işçisidir. Tarımda ücretsiz aile işçiliği egemen çalışma biçimidir. Kendi hesabına çalışma genellikle kocanın ölümünden sonra kadınların tarımsal faaliyetleri çocuklarıyla sürdürmeleri durumunda ortaya çıkmaktadır ve düzenli bir artış eğilimindedir. Kentlerde kadınların ezici çoğunluğu ücretli olarak çalışmaktadır. Kendi hesabına ve işveren olarak çalışan kadınların sayısı 1995-2005 arasında dalgalanma göstermişse de 2005'de 276 bine ulaşmıştır. Kadın istihdamını artırmak üzere Türkiye'de son yıllarda en çok destek verilen uygulama olan kadın girişimciliğinin bu tarz çalışma içinde olan kadın

sayısını pek artırmadığı görülmektedir.¹⁹ Her iki bölgede de işteki duruma göre dağılım Türkiye dağılımına benzerlik göstermektedir. Ancak Türkiye genelinde ücretli, maaşlı veya yevmiyeli çalışan kadınların bu statüde çalışanlar içindeki oranı %20.9 iken ve Ege'de söz konusu oran %23.7 ile bunun üzerinde iken, Güneydoğu Anadolu'da %11.6 ile ancak yarısıdır.²⁰

Türkiye'de çalışma yaşamının en önemli sorunlarının başında milyonlarca kişinin enformel istihdamda bulunması yani yasal ve kurumsal koruyucu düzenlemelerin dışında ve sosyal güvenlik imkanından yoksun olarak çalışması gelmektedir. 2005'de sektörlerle göre istihdamda sosyal güvenlik kurumlarına kayıtlılık durumuna bakıldığında 10 996 bin kişinin kayıtlı ve 11 050 bin kişinin kayıtsız çalıştığı görülür. Buna göre toplam istihdamın %50.1'i ve istihdamdaki kadınların %68.3'ü, erkeklerin %43.8'ü sosyal koruma kapsamı dışında çalışmaktadır.

Tablo 5:Kayıtlılık durumu ve sektörlerle göre istihdam 2005 (Bin)

	Toplam		Tarım		Sanayi		Ticaret		Hizmet	
	Kayıtlı	Kayıtlı Değil	Kayıtlı	Kayıtlı Değil	Kayıtlı	Kayıtlı Değil	Kayıtlı	Kayıtlı Değil	Kayıtlı	Kayıtlı Değil
Toplam	10 996	11 050	767	5 726	3 378	2 078	2 563	1 997	4 288	1 249
Kadın	1 805	3 895	44	2 899	458	400	305	279	999	318
Erkek	9 191	7 155	723	2 827	2 920	1 678	2 259	1 718	3 289	931

Kaynak TÜİK Hİİ 2005:121-122

Kayıt dışı çalışma ağırlıkla tarımda mevcuttur, kadınların %98.5'inin, erkeklerin %79.6'sının herhangi bir sosyal güvencesi yoktur. Sanayide kadınların %46.6'sı, erkeklerin %36.5'i, ticarete kadınların %47.8'i, erkeklerin %43.2'si, hizmetlerde kadınların %24.1'i ve erkeklerin %22.1'i sosyal güvencesiz çalışmaktadır. Kadın ve erkek arasındaki en büyük fark tarımda olmakta birlikte diğer sektörlerde de kayıtsız çalışma kadınlarda daha yaygındır.

Kadınlar için kayıt dışı çalışma oranı Ege bölgesinde %68.9, Güneydoğu Anadolu'da %67.8'dir ve Türkiye ortalamasına yakındır. Tarımda kayıtdışı çalışma oranı Ege'de %98.7, Güneydoğuda %92'dir. Sanayide Ege'de çalışan 149 bin kadının %42.3'ü, Güneydoğuda 9 bin kadının %55.6'sı kayıtdışıdır. Hizmetlerde kayıtdışı çalışma oranı Ege'de %33.2, Güneydoğuda %21.8'dir. Güneydoğuda hizmetlerdeki oranın düşük olması hizmet sektöründeki kadınların büyük kısmının memur olarak çalışmasına bağlanabilir. Bölgede kadınlar ticaret faaliyetlerinde hemen hiç yoktur. Ege'de ticaretle uğraşan kadın

¹⁹ A.g.y. s.30-31

²⁰ A.g.y. , s.29

sayısı toplam 92 bin olup bunun %47.8'i kayıtdışı iken, Güneydoğuda 8 bin kişi olup bunun %75'i kayıtdışıdır.

Burada dikkat çekici olan nokta, 2000-2005 arasındaki dönemde Türkiye genelinde tarım dışı istihdamdaki kayıtdışı işlerin artış hızının tarım dışı istihdamın artış hızının iki katı olmasıdır. Tarım dışı istihdam söz konusu dönemde erkekler için 11 519 binden 12 796 bine çıkarak %10.0 oranında artmıştır. Aynı zaman aralığında kayıtdışı tarım dışı istihdam erkekler için 3 399 binden 4 327 bine çıkarak %21.4 oranında artmıştır. Bunun sonucunda yeni yaratılan 1 277 bin işin %72.7'si enformel nitelikte işlerdir. Aynı durum kadınlar açısından ele alındığında tarım dışı istihdamın 2 292 binden 2 994 bine çıkarak %30.6 arttığı koşullarda, kayıtdışı tarım dışı istihdam 639 binden 996 bine %55.9 oranında artmıştır. İstihdam artışının %50.8'i enformel işlerdedir.²¹ Bu durum genelde istihdamı özelde kadın istihdamını artırmaya yönelik çabaların, sosyal güvenlik kapsamındaki insana yakışan işler yaratılmasına yönelik olması gereğinin altını bir kez daha çizmektedir.

Sosyal güvence yoksunluğunun yaygınlığı işteki durum açısından ele alındığında ilk sıraları ücretsiz aile işçileri, yevmiyeliler ve kendi hesabına çalışanlar almaktadır. Kadınlar açısından ücretsiz aile işçiliği ve yevmiyeli çalışma ile erkekler için kendi hesabına çalışma ve yevmiyeli çalışma çok yüksek oranda sosyal koruma yoksunluğu anlamına gelmektedir. Ücretli olarak çalışan kadınların %24.4'ü, erkeklerin %22.6'sı, kendi hesabına çalışan kadınların %92.2'si, erkeklerin %60.7'si ve işveren kadınların %35.3'ü erkeklerin %25.6'sı bir sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı değildir.²² Her türlü çalışma statüsünde kadınlar açısından kayıtdışılık erkeklere göre çok daha yüksek oranlarda ortaya çıkmaktadır. Özellikle kendi hesabına çalışan kadınlarda sosyal korumasızlığın yüksek oranı, kadın istihdamını artırmak için desteklenen kadın girişimciliğinin mutlaka sosyal korumayla ilişkisinin kurulması gerektiğini ortaya koymaktadır.²³

İşsizlik

Tarımda insanlar çok düşük üretkenlikle bile çalıştıkları için açık işsizlik fazla ortaya çıkmamaktadır. Bu nedenle işsizlik daha çok tarım dışı sektörlerde ortaya çıkan bir sorundur ve gerek tarım dışı gerekse kentsel işsizlik oranları işsizliğin gerçek boyutlarını görmek açısından önemlidir. Son on yıllık döneme bakılırsa, 1995'de genel işsizlik oranı %7.3, tarım dışı işsizlik oranı %11'dir. Bu oranlar 2000'de sırasıyla %6.5 ve %9.3'dür. Düşme eğilimine giren işsizlik oranı 2001 ekonomik krizinin etkisiyle artmış ve tarım dışı işsizlik 2002'de %14.5'e

²¹ TÜİK Hanehalkı Anketi Dönemsel Sonuçları, www.tuik.gov.tr

²² TÜİK, Hanehalkı Anketi Dönemsel Sonuçları, www.tuik.gov.tr

²³ İşteki duruma göre kayıtdışı istihdamın bölgesel bilgileri mevcut olmadığından karşılaştırma yapılamamaktadır.

çıkış ve izleyen yıllarda kriz öncesindeki düzeyine inememiştir. 2005’de genel işsizlik oranı %10.3 ve toplam işsiz sayısı 2 519 bin kişidir. Yıllar itibariyle işsiz sayıları ve işsizlik oranları aşağıdaki tabloda görülmektedir. Genel işsizlik oranları kadın ve erkek açısından pek fark göstermese de, tarım dışı işsizlik oranlarında ciddi farklar vardır. 2005’de erkekler için %12.4 olan bu oran kadınlar için %18.8’dir. Bu durum kadınların erkeklere göre iş bulmadaki güçlüklerine işaret etmektedir.

Tablo 6:1995-2006 döneminde işsizlik

	İşsiz (Bin kişi)		İşsizlik oranı		Tarım dışı işsizlik oranı	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
1995 (Ekim)	512	1 143	7.9	7.1	21.1	9.0
2000	387	1 111	6.3	6.6	13.5	8.4
2005	652	1 867	10.3	10.3	18.8	12.4

Kaynak: DİE, HİA Sonuçları, Ekim 1995, TÜİK, Hİİ 2005:12-13

Ancak işsizliğin gerçek boyutlarını kavrayabilmek için çalışmaya hazır olan ancak iş aramayanlar ile bir işte çalışsa bile iş aramaya devam eden eksik istihdamdakileri de hesaba katmak gerekir. 2005’de eksik istihdamda olan kadın sayısı 113 bin, iş aramayıp çalışmaya hazır olanlar 913 bin kişidir. Bu gruplar da dahil edilerek işsizlik oranı yeniden hesaplanacak olsa kadınlar için ortaya %22.2 gibi yüksek bir işsizlik oranı çıkmaktadır. Aynı hesap erkekler için yapıldığında, eksik istihdamdaki 770 bin kişi, iş aramayıp çalışmaya hazır olan 801 bin kişi açık işsizlere katıldığında bulunan oran %17.4’dür. Genel işsizlik oranları son derece yükselmektedir.

İşsizlik oranı kadınlar için Ege bölgesinde %9.6, Güneydoğu Anadolu’da %8.3’dür. Kentsel işsizlik oranları Ege’de %17.6, Güneydoğuda %14.4’dür.²⁴ İşsizlik oranlarının Ege’de daha yüksek olması bu bölgede daha çok kadının işgücü piyasasına çıkmasıyla bağlantılıdır. Bunun yanında Ege’de 92 bin işsiz kadına karşılık 126 bin iş aramayıp çalışmaya hazır olan kadın vardır. Aynı şekilde Güneydoğu Anadolu’da 16 bin işsiz kadına karşılık 86 bin iş aramayıp çalışmaya hazır olan kadın vardır. Bu sayıların yüksekliği bölgelerdeki gerçek işsizlik oranlarının çok daha yüksek olduğuna işaret etmektedir.²⁵

Türkiye genelinde eğitim durumuna göre işsizlik oranları değerlendirildiğinde, kadınlar açısından en yüksek işsizlik oranı %23.3’le lise ve dengi okul mezunlarındadır. Onu %14.2’yle yüksek öğretim mezunları izlemektedir. Eğitim kadınların işgücü piyasasına katılımını artırmakta, ancak kadınlar kolayca iş bulamadıklarından ötürü yüksek işsizlik oranları ortaya

²⁴ TÜİK Hİİ 2005 s.11-12

²⁵ A.g.y. s.14, 35

çıkılmaktadır. Erkekler açısından yüksek öğretim görmüş olanlar dışındaki gruplarda işsizlik oranları itibariyle pek fark yoktur. Bunun nedeni genel lise eğitiminin kişiye bir vasıf kazandırmaması, meslek liselerinde verilen eğitimin de işyerlerinin ihtiyaçlarına karşılık vermemesinden ötürü lise mezunu erkeklerin bulabildikleri her türlü işi yapması, buna karşılık genç kız ve kadınların iş seçiminde sınırlanması, kadınlara “uygun” görülen işlerin sayıca azlığının onların iş bulma imkanlarını iyice daraltmasıdır. Aileleri ve sosyal çevreleri genç kızların onay vermedikleri bir işte çalışması yerine evde oturup “kısmet” beklemesini önerirken, genç erkeğin ne pahasına olursa olun bir işe girmesi gerekmektedir.

Ege bölgesinde lise ve dengi okul mezunu kadınların işsizlik oranı %25.1, yüksek öğretim mezunlarının işsizlik oranı %15.2'dir. Bu oranlar Güneydoğu Anadolu'da sırasıyla %27.1 ve %13.2'dir.²⁶ Her iki bölgede de lise ve dengi okul mezunlarının işsizlik oranları Türkiye ortalamasının üzerindedir. Bu durum Ege'de lise ve dengi okul mezunların işgücüne daha yüksek oranda katılmasına, Güneydoğu Anadolu'da ise iş arayanların “uygun” iş bulamamasına bağlanabilir.

Türkiye'de önemli bir kısmını lise mezunlarının oluşturduğu, genç nüfus olarak tanımlanan 15-24 yaş grubunun 2005 yılındaki tarım dışı işsizlik oranları %24.5'le genel tarım dışı işsizlik oranının (%13.6) iki katına yakındır ve bu oran genç kadınlarda %29'la, %22.7 olan erkeklerin oranının oldukça üzerindedir. Kadınların daha uzun süre işsiz kaldığını gösteren istatistikler mevcuttur ve buna göre 652 bin işsiz kadının %47.2'si bir yıl ve daha uzun süre işsizdir. Oysa erkeklerde uzun süreli işsiz olanların oranı %36.8'le yüksek olmakla birlikte kadınlarınkinden düşüktür.²⁷ Özellikle genç kadınların yüksek işsizlik oranları ve uzun süreli işsizlikleri, geleneksel değer yargılarının iş arama süreçlerini ve çalışabilecekleri işleri kısıtlamasına bağlıdır ve onlar için bu durumu göz önüne alan özel aktif işgücü politikalarının geliştirilmesi ve uygulanması gerekmektedir.

Kadın İstihdamını Artırmak İçin Çalışmalar

Türkiye'de bölgeler arası dengeli kalkınma ilkesinin planlı kalkınmanın toplumsal hedefleri arasında olduğu belirtilerek bölgeler arası gelişme farklarının aşılması için başta DPT olmak üzere çeşitli kamu kurum ve kuruluşları tarafından çalışmalar yürütülmektedir. Ancak Güneydoğu Anadolu bölgesindeki illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyinde en geri sıralarda yer almaları bunların genelde başarılı olamadığını göstermektedir. Ekonomik durgunluk, yatırım ve hizmet eksikliği bölgesel geri kalmışlığın temel göstergeleridir. Bütün bunlar göçe neden olmakta, göç ekonomik durgunluğu daha da ağırlaştırmaktadır. Kuşkusuz Güneydoğu bölgesindeki çatışma ortamı da bütün bu yetersizliklerin yoğunlaşmasında etkili olmuştur.

²⁶ A.g.y. s.54, 63

²⁷ A.g.y., s.125

Günümüzde geri kalmışlıkla mücadelede kamu sektörü bizzat yatırım yaparak ya da devlet yardımları gibi dolaylı politikalarla kalkınmayı desteklemek durumundadır. Eğer kamu sektörü planlamayla kaynak dağılımına yön vermezse, piyasa güçlerinin bunu kendi başına sağlaması güçtür.²⁸ Bölgede şimdiye kadar işsizlik ve yoksulluğun üstesinden gelmek, göçü yavaşlatmak için istihdam artırıcı kamusal politikalar bölgedeki illerin Kalkınmada Öncelikli Yörelere kapsamına alınması yönünde olmuştur. Bu uygulama 1968’de başlatılmış olmasına rağmen söz konusu illerin Gaziantep hariç hala sıralamada en gerilerde olması özel sermaye yatırımlarını teşvikle sorunun üstesinden gelinemediğini göstermektedir. Zaten 2003’de il sayısının 50’ye çıkartılması ve yatırımların daha fazla ile yayılmasıyla en az gelişmiş illeri teşvik özelliği giderek yok olmuştur.

Türkiye’de kadın istihdamının çok düşük düzeyi göz önüne alındığında kadın erkek eşitliğini hedefleyen kalkınma ve kamusal destek politikalarının kadınlara yönelik özel önlemler gerektirdiği açıktır. Ancak bölgeler itibariyle kadınların işgücüne katılımlarının farklı düzeyleri politikaların ve önlemlerin farklılaşmasına yol açabilir. Ege gibi gelişmiş bölgelerde kadınların daha çok mesleki eğitim ağırlıklı önlemlerle niteliklerinin artırılması yoluna gidilebilir. Buna karşılık Güneydoğu Anadolu’da bunun yeterli olmayacağı açıktır ve kadın işgücüne talebi artırıcı önlemler gereklidir.

Şimdiye kadar bölgede kadın istihdamına yönelik faaliyetler kadın girişimciliğinin desteklenmesi yönünde olmuştur.²⁹ Bunların başında GAP’a bağlı birimlerin çalışmaları gelmektedir. GAP Bölge Kalkınma İdaresi tarafından yürütülen “Güneydoğu Anadolu Projesi” kapsamlı bir kalkınma projesi olup, başlıca hedefleri kırsal kalkınmanın sağlanması, bölgesel gelişmişlik farklılıklarının ortadan kaldırılması, halkın yaşam standartlarının yükseltilmesi, verimliliğin artırılması ve yerel ekonominin istihdam gücünün artırılması olarak tanımlanmıştır. GAP kapsamında kadınlar, genç kızlar ve çocuklar öncelikli hedef gruplardır. Kadınlara yönelik faaliyetleri Çok Amaçlı Toplum Merkezleri (ÇATOM) ve Girişimci Destekleme Merkezleri (GİDEM) yürütmektedir. ÇATOM’larda kadınların sosyal açıdan geliştirilmesi için eğitim ve sağlık programlarının yanında mesleki beceri kazandırma, gelir getirici faaliyetler geliştirme, kadın girişimciliğini destekleme ve geliştirme faaliyetleri de yürütülmektedir. Çalışmalar özellikle toplumun en yoksul katmanlarındaki kadınlara yöneliktir. Kadınlara yönelik çeşitli mesleki eğitim kursları (kuaförlük,

²⁸ B. Dinçer B., vd. (2003) İllerin ve Bölgelerin Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, DPT, Ankara, s.55-70.

²⁹ Bu bilgiler için yazarın 24.2.2007 tarihinde İstanbul’da yapılan “Kadın Emeği ve İstihdamı” toplantısında sunmuş olduğu “Kamu, özel sektör, sendikalar, ulusal ve uluslararası sivil toplum kuruluşlarının kadın emeği ve istihdamı alanındaki uygulamalarının değerlendirilmesi” başlıklı bildirden yararlanılmıştır.

dikiş, kilim, halı, telkari, keçe, bilgisayar, tasarım vb.) ve girişimcilik eğitimi verilmekte, çeşitli atölyeler (bebek üretimi, kuru gıda, telkari, dikiş atölyeleri, restoran vb.) kurulmakta, bazı illerde toplu satış yerleri açılmaktadır. ÇATOM'ların bir kısmı çocuk bakıcılığı ve temizlik işleri için de aracılık yapmaktadır. Halen ÇATOM'ların 5'i dernekleşmiş veya kooperatifleşmiş olup etkinliklere şimdye kadar 2 895 kadın katılmıştır³⁰.

GAP-GİDEM ofisleri bölgede mikro, küçük ve orta ölçekli işletmelere yönelik eğitim, bilgilendirme ve danışmanlık hizmetleri sunmakta olup, "Fırsat Penceresi" olarak adlandırılan küçük ölçekli proje alanlarından biri kadın girişimciliğinin desteklenmesine ayrılmıştır. Bölgede yapılan, mevcut durumun ve ihtiyaçların tespitine yönelik bir araştırmadan sonra her il için girişimcilik planları hazırlanarak işletmeler, eğitim, danışmanlık ve finansman açısından desteklenmiştir. 2005 sonunda destek alan işletme sayısı 104'dür. Bölgesel kadın örgütlerinin de katılımıyla 2004'de Güneydoğu Anadolu Kadın Girişimciliği Danışma Kurulu oluşturulmuştur. Kurul bölgedeki kadın kuruluşlarının kapasite artırımı ve fon bulmak için çeşitli çalışmalar yapmaktadır.

Bölgede son yıllarda Türkiye'nin çeşitli illerinde olduğu gibi girişimci kadın veya iş kadını dernekleri kurulmaktadır. Adıyaman'da Anadolu Kadınlar Derneğini (AKAD), Diyarbakır'da İş Kadınları Derneğini (DİKAD) ve Güneydoğu İşkadınları Derneğini, Siirt Kurtalan Kadın Dayanışma Derneği sayılabilir. Bu dernekler kadınlara çeşitli alanlarda beceri kazandırıcı kursların yanı sıra girişimcilik eğitimi vermekte, kadınların evde ürettikleri el ürünlerini sergileyip satışa sundukları tezgahlar, pazarlar açmaktadırlar.

Belediyelerin sunduğu özellikle satış yeri tahsisi şeklindeki katkı girişimcilik faaliyetlerinin sürdürülebilirliği açısından büyük önem taşımaktadır. Özellikle Güneydoğu Anadolu bölgesinde bazı belediyelere bağlı kadın merkezleri de kadın eğitimine ve istihdamına yönelik çalışmalar yürütmektedir; bunların arasında Diyarbakır Büyükşehir belediyesine bağlı DİKASUM, Bağlar Belediyesine bağlı Kardelen, Viranşehir Belediyesine bağlı kadın merkezi sayılabilir. Batman Belediyesi Batman-Selis Kadın Danışma Merkezi üzerinden çalışmalarını yürütmektedir. Şanlıurfa Belediyesi genç kızlara yönelik takı ve konfeksiyon kursları açmıştır. Takı kursu sonucu yapılan takılar Belediyenin sergi salonunda satışa sunulmaktadır. Genç kızlara yönelik olarak verilen konfeksiyon eğitimi ise ildeki konfeksiyon fabrikalarında işe yerleştirmeyi de kapsamaktadır. Şanlıurfa Belediyesi 2005 yılında mikro-kredi dağıtımına başlamıştır ve şu ana dek 106 kadın mikro-krediden faydalanmıştır. Ancak maalesef kadınların çoğu biber salçası üretimi yapmakta, bu nedenle oluşan fazla üretimin çoğu da yine Belediye tarafından gelen misafirlere hediye edilmek üzere satın alınmaktadır.

³⁰ A. Fazlıoğlu (2006) "Kadın İstihdamı ve Girişimciliği İçin GAP Bölgesinde Bir Model: Çok Amaçlı Toplum Merkezleri", Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Kadınların Ekonomik Güçlenmelerine Yönelik Yol Haritası (Ed. Ecevit Y.), UNDP, Ankara.

Güneydoğu Anadolu bölgesinde kadın emeği ve istihdamı üzerine çalışan kadın kuruluşlarına bakıldığında kooperatif tarzı örgütlenmenin bu bölgede çok yaygın olduğu dikkat çekmektedir. Kooperatiflerin üretim yapan atölyeleri mevcuttur ve derneklerden temel farkının bu noktada ortaya çıktığı söylenebilir. Genelde dernekler kadınlara beceri kazandıran veya girişimciliği öğreten eğitim faaliyetlerinde bulunurken kooperatifler doğrudan üretimde yer almaktadır. Örneğin Diyarbakır'daki Kibele Kadın Kooperatifinin ipek puşu ve gıda, Umut Işığı Kadın Kooperatifinin mum ve doğal sabun, Bağlar Kadın Kooperatifinin gıda, Mardin'deki İpekyolu Kadın Kooperatifinin gıda ve sabun atölyeleri mevcuttur. Kooperatifleşme sürecinde çeşitli kuruluşların desteği vardır, bunların arasında GAP-GİDEM, Sanayi ve Ticaret Odaları, kadın emeğine yönelik Türkiye çapında çalışma yürüten Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı (KEDV), KAGİDER gibi kimi kadın örgütleri sayılabilir.

1997'de ilk olarak Diyarbakır'da faaliyetlerine başlayan Kadın Merkezi (KA-MER)³¹ halen Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde 22 ilde örgütlüdür ve öncelikle kadına yönelik şiddetle mücadele etmektedir. "Her Kadın İçin Bir Fırsat" projesi kapsamında illerde Kadın Merkezlerinin kurulmasını gerçekleştirmiş ve bu merkezlerde kadınlardan gelen talep üzerine başlattığı kadın girişimciliği programında kadınların geleneksel ürünleri üretebilecekleri atölyelerin kurulması, ürünlerin semt pazarlarında veya belediyelerin tahsis edeceği satış yerlerinde satılması için çalışmalar yürütmüştür. İki yıllık çalışma sürecinde kadın merkezlerinin bünyesinde 10 üretim atölyesi kurulmuş olup ayrıca bölgedeki kadın merkezlerinin ekonomik sürdürülebilirliğini sağlamak için lokantalar ve çocuk evleri çalıştırmaktadır.

Grameenbank-Diyarbakır Projesi³²: Bangladeş'te 1976 yılında kurulan Grameen Bankasının hedefi, alternatif finansman yollarıyla yoksulluğu azaltmak ve yoksulların ekonomik faaliyetlerini desteklemektir. Çalışmaları Bangladeş'te çok etkili olan banka farklı ülkelerde de uygulamacı ve teknik uzmanlık sağlayıcı bir kurum olarak bu ülkelerin kırsal kesimlerinde mikro kredi düzenlemelerine yönelmiştir. Grameen Türkiye'de yap-işlet-devret modeli üzerinden öncü bir mikro kredi projesi başlatmıştır. Pilot proje olarak başlatılan bu girişim aradan üç yıl geçip projenin normal ömrü bitmesine karşın sürmektedir. Projenin sponsor kuruluşu Türkiye Bölgesel Farklılıkların Azaltılması Derneği ve Diyarbakır Valiliği'dir. Proje kapsamında Diyarbakır ve Bismil'de özellikle yoksul kadınlara kendi işlerini kurma imkanı tanımak ve gene yoksullara kendi toplumsal ve finansal sorunlarını çözmelerinde yardımcı olmak için mikro kredi verilmektedir. Kredi miktarı 500 \$ olup, Eylül 2005 sonu itibarıyla 2244 kişiye toplam 1 381 664 \$ kredi verilmiştir. Kredilerin %53'ü satış ve ticarete, %16'sı üretime, %10'u

³¹ <http://www.kamer.org.tr/>

³² Güneydoğu Anadolu'da Kadınların Ekonomik Kalkınması Stratejileri Çalıştayına Sunulan Tebliğ, 29-30 Eylül 2005.

hizmetlere, %21'i tarım ve hayvancılık faaliyetlerine verilmiştir. Proje yaklaşık %35 oranında devlet desteklidir.

Türkiye Kalkınma Vakfı (TKV) ILO'nun "Kendi İşini Kur" eğitici eğitimini TESK'le işbirliği içinde Güneydoğu Anadolu'da çeşitli ÇATOM'larda, değişik illerdeki KA-MER'lerde vermiştir. Ayrıca bir kısım Grameen Bankası katılımcıları da eğitimlere dahil olmuştur. Toplam 332 katılımcının %86'sı kadındır. TKV tarafından sağlanan bir başka hizmet de Girişimciliği Geliştirme Fonu'dur. Bu fonun hedef grubu kırsal kesimdeki yoksul haneler, dezavantajlı gruplar ve kadın girişimcilerdir. Verilen kredi miktarı bireysel başvurularda 3000 dolar, grup başvurularında ise 8-10 bin dolar arasındadır. Yapılan işe göre geri ödeme süresi bir ila iki yıl arasında değişmektedir. Ancak krediler nakit olarak değil yapılan işin girdileri olarak verilmektedir. Kredi geri dönüşleri ise aylık olarak gerçekleşmektedir. Fonun oluşturulmasından sonraki iki yıl içinde 51 işletmeye toplam 202.000 dolar kredi verilmiştir. Bu işletmelerden 32'si ayakkabıcılık, dikiş, hindi besleme ve hayvan yemi üretimi gibi alanlarda faaliyet göstermekteyken, 19'u da butik, kreş ve çeyiz işlerindedir. İşletmelerden 22'sinin sahibi kadın, 29'unun da erkektir.

UNDP, GAP-GİDEM'lerin kuruluş çalışmalarında yer almış ve Mardin'de kurulan ofisi aracılığıyla Bölge'de kadın girişimciliği konusunda yapılan çalışmalara destek vermeyi, bu çalışmaları yapan kuruluşların altyapılarını güçlendirmeyi ve bu çalışmaların daha rantabl şekilde yapılmasını sağlamayı hedeflemiştir. Mardin merkezli projede bölgede kadınlar tarafından yapılan ürünlerin tanıtıldığı bir web sayfası hazırlanmış, dergi çıkarılmış, kadın gruplarına çeşitli girişimcilik, tasarım ve pazarlama eğitimleri verilmiştir. Yine Proje çerçevesinde adil ticaret ve konsinye satış çalışmaları yapılmıştır. Tüm bu çalışmalar sonucu Gaziantep, Şanlıurfa ve Mardin'de kadın ürünleri pazarı kurulmuş; Mardin, Batman, Adıyaman'da kooperatifler kurulmuş (daha çok mevcut ÇATOM'ların kooperatifleşmesi şeklinde) ve mevcut ÇATOM'larla işbirliği içinde Batman, Mardin ve Nusaybin'de restoranlar açılmıştır.

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) küçük işleri desteklemeyi hedefleyen "Kendi İşini Kur" isimli ticari beceri geliştirmeyle ilgili eğitim programı TKV ile işbirliği içinde 1999-2005 yılları arası Güneydoğu Anadolu Bölgesinde uygulanmış, eğitimlerden toplam 184 kadın faydalanmıştır. Bu eğitim paketi ayrıca Sinop, Diyarbakır ve Mersin'de çalışan çocukların ailelerine yeni gelir imkanlarının yaratılması ve böylece çocukların çalışma yaşamından çekilmeleri için uygulanmıştır.

Sonuç

Bölgede yatırımların çok sınırlı olması, özellikle kadınlara yönelik ücretli istihdam imkanlarının bulunmaması neredeyse tüm örgütleri kadın girişimciliğini desteklemeye yöneltmiştir. Burada girişimcilik daha çok hane içinde yürütülen

küçük ölçekli gelir getirici faaliyetleri kapsamaktadır. Bu faaliyetler çoğu zaman ekonomik sürdürülebilirlikten uzak olmaktadır. Genel olarak meslek örgütleri, sivil toplum kuruluşları veya kadın örgütlerince yürütülen girişimcilik faaliyetlerinin sistematik olmadığı, dağınık ve çoğu zaman etkinlikten uzak olduğu söylenebilir. Faaliyetler sonuçları itibariyle kapsamlı bir değerlendirmeye tabi tutulmamaktadır. Bu faaliyetlere yönelik desteğin giderek artacağı göz önüne alındığında Türkiye çapında koordinasyon içinde yürütülmesine, kuruluşlar arasında haberleşme, deneyim aktarımı ve işbirliğine imkan sağlayacak bir örgütlenme modeline ihtiyaç vardır.³³

Ayrıca yıllardır desteklenen kadın girişimciliği faaliyetleri kadın istihdamını artırmanın tek yolu olamaz. Kadınların bölgedeki sosyokültürel yapıdan kaynaklanan ataerkil zihniyetler ve uygulamalar karşısında toplumsal yaşama katılımı önündeki engellerin kaldırılması, eğitim ve çalışma haklarından yararlanması için çok çeşitli çok çeşitli sosyal destekler ve hizmetler sunulması gereklidir. Ayrıca bölgesel aktif işgücü politikaları ve özel önlemler geliştirip uygulamak gereklidir.³⁴ Bölge için önerilebilecek aktif işgücü piyasası önlemlerinden biri istihdam sübvansiyonlarıdır. Burada 5804 sayılı Yatırımların ve İstihdamın Teşviki ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun örnek alınabilir. Söz konusu kanun kalkınmada öncelikli yörelerde yeni istihdam edilen işçilerin sigorta primi işveren hissesine devlet desteği sunmaktadır. Benzer düzenleme kadınlar için yapılmalı ve yeni kadın işçilerin SSK primlerinin bir kısmı devlet tarafından üstlenilmelidir. Aynı şekilde gelir vergisinden istisna tutulan ücretler arasına kadın emeğine dayalı olan çeşitli ücret tipleri dahil edilebilir. 5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanununun 5.maddesinde istisna tutulan kazançlar arasına kadın istihdamı ile ilgili hangi hususların dahil edilebileceği konusunda çalışma yürütülebilir.

Burada aktif işgücü piyasası politikaları arasında yer alabilecek bir başka uygulamadan söz etmekte de yarar vardır. İstihdam garantili programlar son zamanlarda Arjantin ve Hindistan gibi iki gelişmekte olan ülkede başarıyla uygulanan programlar olup hedefi toplumun yoksul ve korumasız kesimlerine istihdam fırsatı sunmaktır. Arjantin’de yaşanan ekonomik kriz sonucu yoksulluğun çok arttığı koşullarda 2002’de başlatılan “Hane Reisi Programı-Jefes” 18 yaşından küçük çocuğu olan, özürlü veya hamile bir kadının bulunduğu hanelerin reislerine günde 4 saatlik çalışma karşılığı ayda 150 peso ödenmesini öngörmektedir. Jefes işçileri topluluk hizmetleri, tarımsal işletmeler veya inşaat işlerinde çalışmakta ya da eğitim programlarına katılmaktadırlar. 2005’de

³³ Ş. Özar (2005) GAP Bölgesinde Kadın Girişimciliği, GAP-GİDEM Yayınları, Ankara, 2005.

³⁴ N. Işık (2006) Eylem Planı:Hedef, Politika ve Öneriler, Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde Kadınların Ekonomik Güçlenmelerine Yönelik Yol Haritası (Ed. Y. Ecevit), UNDP, Ankara.

hükümetin toplam Jefes harcamaları GSYİH'nın %1'inden az olmuş, 2 milyon kişiye iş yaratılmış ve katılan haneler için yoksulluk %25 oranında azalmıştır. Dikkat çekici olan kadınların programın katılımcılarının %60'ından fazlasını oluşturması ve işgücüne dahil olmayan çok sayıda kadının program sayesinde çalışmaya başlamasıdır. Benzer bir program 2005'de Hindistan'da çıkartılan Ulusal Kırsal İstihdam Garanti Yasasıdır. Yasa Hindistan'ın 600 bölgesinden 200'nde her hanenin bir bireyine yılda 100 gün kırsal bir kamu işi projesinde istihdam imkanı vererek yoksulluğu azaltmayı öngörmektedir. Özellikle çevreyi koruyucu işlerin yapılacağı programın maliyetinin GSYİH'nin %1.3'ü olacağı hesaplanmaktadır. Son olarak Fransa'da pilot proje olarak başlatılan benzer bir uygulama 300'den az çalışanı olan işletmelerde işten çıkartılan işçilerin eski ücretini alarak kamu veya isteyen özel sektör firmalarında çalışabilmesini ve programın işsizlik sigortasından finanse edilmesini düzenlemektedir.³⁵

Bu uygulamaların Türkiye'de kırsal ve kentsel yoksullukla mücadele etmek, bireyleri, özellikle kadınları pasif yardım alıcısı konumdan çıkartmak ve ücretli çalışma hakkından yararlanmalarını sağlamak için Türkiye koşullarına ne ölçüde uyarlanabileceği hususu üzerinde dikkatle durulmalıdır.

KAYNAKÇA

Akder, H. (2003) 'Rural Women and Poverty', *Bridging the Gender Gap in Turkey*, World Bank

Diñçer B., Özaskan M., Kavasoglu T., (2003) *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması*, DPT, Ankara.

DİE, *HİA Sonuçları, Nisan-Ekim 1995*, Ankara.

DPT *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2006-2013)*, www.dpt.gov

DPT *Orta Vadeli Program (2006-2008)*, www.dpt.gov

DPT *2006 Yılı Programı*, www.dpt.gov

DPT *2007 Yılı Programı*, www.dpt.gov

Demirel A., Bilgin Z. K., Kocaman M. vd. (1999) *Çalışmaya Hazır İşgücü Olarak Kentli Kadın ve Değişimi*, KSSGM, Ankara.

Eyüboğlu A., Özar Ş., Tanrıöver H.T. (2000) *Kentlerde Kadınların İş Yaşamına Katılım Sorunlarının Sosyo-ekonomik ve Kültürel Boyutları*, KSSGM, Ankara.

Fazlıoğlu A. (2006) 'Kadın İstihdamı ve Girişimciliği İçin GAP Bölgesinde Bir Model: Çok Amaçlı Toplum Merkezleri', *Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Kadınların Ekonomik Güçlenmelerine Yönelik Yol Haritası* (Ed. Y. Ecevit), UNDP, Ankara.

³⁵ Kaboub F. (2007) "Employment Guaranteed Programs: A Survey of Theories and Policy Experiences", The Levy Economics Institute of Bard College, Working Paper No.498

Gümüş A. (2006) “Ortaöğretim Okulları İl Merkezleri Türkiye Taraması (2005-2006 Eğitim Öğretim Yılı), Eğitim-Sen, Ankara.

Işık N. (2006) ‘Eylem Planı:Hedef, Politika ve Öneriler’, *Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde Kadınların Ekonomik Güçlenmelerine Yönelik Yol Haritası* (Ed. Y. Ecevit), UNDP, Ankara.

ILO (2007) *Global Employment Report*, www.ilo.org

Kaboub F. (2007) *Employment Guaranteed Programs: A Survey of Theories and Policy Experiences*, The Levy Economics Institute of Bard College, Working Paper No.498

Özar Ş. (2005) *GAP Bölgesinde Kadın Girişimciliği*, GAP-GİDEM Yayınları, Ankara.

TÜİK (2006) *Türkiye İstatistik Yıllığı*, 2006, Ankara.

TÜİK (2007) *Hanehalkı İşgücü İstatistikleri 2005*, Ankara.

TÜİK Hanehalkı Anketi Dönemsel Sonuçları, www.tuik.gov.tr